

ŠKOLNÍ ŠIKANA Z POHLEDU NAŠICH OBRANNÝCH MECHANISMŮ

PhDr. Pavel Letý

Pedagogicko-psychologická poradna

Nový Jičín

VIII. ročník konference Primární prevence rizikového chování

Praha, 7.-8.11.2011

SITUACE NA ŠKOLÁCH V OBLASTI ŠIKANOVÁNÍ

- Počet řešených případů šikanování na školách je pravděpodobně mnohem nižší, než se zdá být její skutečný výskyt (šikana ve 3. vývojovém stádiu aktuálně probíhá v 1/4 kolektivů ZŠ – výsledky výzkumu ověřené intervencemi ve třídách – Letý, 2010).
- Zdá se, že i učitelé verbálně odsuzující šikanování mezi žáky jej v reálném prostředí školy někdy nevnímají a nebo jsou k jejímu řešení neteční.

- **Některé příčiny tohoto stavu:**
- Pokud by se ve třídě prokázala existence šikanování, **mívá často učitel obavu, že bude okolím označen za špatného učitele a to ze strany:**
 - **Vedení školy** (často si chce budovat image „bezproblémové“ školy = neformální tlak prostředí školy na to šikanu neodhalit).
 - **Rodičů žáků** (cítí ohrožení svých dětí a takto vzniklou agresi pak často ventilují na učitele)
→ obojí znamená **negativní stres** pro učitele v případě, že by se mu šikanu podařilo prokázat.
- Pokud se šikana prokáže, může učitel zjištěnou situaci vnímat i sám jako své selhání
→ **negativní stres** (výčitky svědomí že jí nezabránil dříve, ztráta pocitu kompetence).

- Řešení šikanování učiteli zabere mnoho času: výslech oběti, svědků, usvědčení agresorů, pohovor s rodiči, práce s třídním kolektivem, ...
→ **negativní stres** (strach ze selhání při řešení, strach z konfliktu s rodiči agresorů, stres z hromadění jiných úkolů, které musí odložit, ...)

Abychom se vyhnuli negativnímu stresu, je pro řadu z nás jednodušší šikanování „nevidět“. Tím se však můžeme dostat do **konfliktu s vlastními morálními hodnotami** → další negativní stres.

K tomu, abychom se tomuto konfliktu mezi svým (ne)jednáním a morálními hodnotami vyhnuli, můžeme používat některé psychické obranné mechanismy.

OBRANNÉ MECHANISMY A ŠIKANOVÁNÍ

- Nevědomé obranné mechanismy

např. **Habituaace** (přivýkání, vymizení reakce na podnět) – v důsledku častých konfliktů mezi žáky, jejich šarvátek, hluku apod., přestaneme na tyto podněty reagovat (následně pak často přehlédneme i zcela zjevné šikany). **Projekce** (viz dále),...

- Vědomé kognitivní operace deformující obraz reality

Situaci si začneme vlastními mentálními operacemi upravovat tak, abychom proti ni nemuseli zasáhnout a zároveň se nedostali do konfliktu s vlastními morálními hodnotami (viz dále).

- Oba typy mechanismů se vzájemně prolínají.

ALBERT BANDURA – KONCEPT MORÁLNÍ VYVÁZANOSTI

- Lidé zpravidla **nejednají trestuhodným způsobem, dokud si ho předem morálně neospravedlní.**
- Mechanismy morální vyvážanosti:
 - morální ospravedlňování
 - eufemistický jazyk
 - výhodné srovnávání
 - přenesení odpovědnosti
 - rozptýlení odpovědnosti
 - přehlížení nebo zkreslování důsledků
 - dehumanizace
 - atribuce viny

ALBERT BANDURA – KONCEPT MORÁLNÍ VYVÁZANOSTI - POKRAČOVÁNÍ

- Těchto **8 mechanismů** používáme k vypojení seberegulačních mechanismů, abychom se při amorálním jednání zbavili pocitu viny a zachovali si vlastní sebeúctu.
- Používání těchto mechanismů je nejlépe viditelné u legitimizace politického a vojenského násilí.
- V umírněné podobě se s nimi setkáváme v každodenním životě, kdy **je i zcela „slušní“ lidé použijí, aby dosáhli svých cílů a zároveň tak poškodili práva jiných a sami přitom zůstali morálně čisti, s neporušeným obrazem vlastní sebeúcty.**

ALBERT BANDURA – KONCEPT MORÁLNÍ VYVÁZANOSTI - POKRAČOVÁNÍ

- V situaci školního šikanování je používají dětští agresori, pasivní svědci, ale i někteří učitelé, kteří proti němu nezasáhnou.
 - Všem těmto zúčastněným osobám umožňují se ze situace šikanování spolužáka či svěřeného dítěte morálně „vyvinit“.
 - Jedná se o různé **kognitivní nebo sociální „machinace“**, maskující naše egoistické motivy.
 - Jedná se o **vědomé obelstění svědomí** a postupně se jejich používáním můžeme pozvolna měnit v bezcitné jedince – v agresory, pasivní svědky násilí či nezasahující učitele, psychology,...
-

ALBERT BANDURA – KONCEPT MORÁLNÍ VYVÁZANOSTI - POKRAČOVÁNÍ

- V situaci školního šikanování může nabývat těchto osm Bandurou uváděných mechanismů následující podobu, přičemž **s citovanými výroky jsem se setkal během své osobní praxe při řešení šikanování na školách.**

Výzva pro odvážné posluchače, kteří se nebojí nahlédnout do své mysli 😊:

Zamysleme se, které z uvedených mechanismů máme tendenci sami používat v různých situacích k ospravedlnění vlastního (ne)jednání.

1. MORÁLNÍ OSPRAVEDLŇOVÁNÍ

- **Agresivní chování** je ospravedlňováno jako prostředek k dosažení vyšších morálních či sociálních cílů. **Ve světle ušlechtilých cílů se pak jeví** osobně a sociálně přijatelnějším.
 - Usvědčení **agresoři** zpravidla uvádějí mnoho „morálních“ důvodů, které je k takovému jednání vedly: **„Musí se otrkat a udělat ze sebe chlapa“**.
 - **Někteří učitelé: „Musí se naučit bránit“** (zde se může také jednat o mechanismus přisuzování viny oběti – viz bod 8).
 - Skoro bychom tak mohli nabýt mylného dojmu, že se agresoři vlastně snaží oběti pomáhat v jejím osobnostním růstu.
-

2. EUFEMISTICKÝ JAZYK

- **Trestuhodné aktivity** mohou být maskovány tím, že nejsou označeny pravým jménem, ale eufemistickým jazykem. Je **snadnější se jich dopustit, pokud jim propůjčíme „hygienickou lingvistickou formu“**.
- Týrání spolužáka tak agresoři často nazývají např. **„vychováním“**, **„zocelováním“**, **„gumoléčbou“** – zde dokonce neagresivním výrazem obsahujícím pomáhající slovo „léčba“. **V případě, že by týrání nazývali týráním, bylo by pro ně pravděpodobně těžší své případné morální zábrany překročit.**

2. EUFEMISTICKÝ JAZYK - POKRAČOVÁNÍ

- V jedné třídě **agresoři** nakonec pod tlakem důkazů celkem ochotně **přiznali, že svému spolužákovi** skoro každý den **drolí křídu do vlasů, cpou svačinu do uší** apod., ale zároveň **tvrdili, že jej rozhodně „nešikanují“**.
- **Nazývání** podobného **jednání „šikanou“** se často **vyhýbají i** někteří **učitelé**, přičemž v jejich případě se může také jednat o mechanismus přehlížení nebo zkreslování důsledků (viz bod 6).

3. VÝHODNÉ SROVNÁVÁNÍ

- Pomocí výhodného srovnání s ještě trestuhodnějšími činy se může vlastní agresivní chování jevit jako nepatrné nebo dokonce dobrotivé.
- Mechanismus je založen na principu kontrastu. Pokud se člověku podaří srovnat svůj vlastní amorální čin s činem ještě horším, který spáchal někdo jiný, může se mu jeho vlastní jednání jevit jako méně závažné.
- Agresoři se často snaží najít nejružnější provinění (pokud možno horší než je to jejich), kterých se dopustila oběť nebo jiní žáci.

3. VÝHODNÉ SROVNÁVÁNÍ - POKRAČOVÁNÍ

- Někteří učitelé a rodiče agresorů: „*Já jsem šikanu zažil na vojně, tady se o žádnou šikanu nejedná*“ (ředitel ZŠ).
- Negativní roli zde mohou hrát média, která čas od času informují o velmi brutálních případech šikany a o méně zjevných případech neinformují. Veřejnost tak může nabýt falešného dojmu, že šikana je pouze toto mediálně prezentované jednání a v případě odhaleného deliktu na jejich škole se o nic závažného nejedná.

4. PŘENESENÍ ODPOVĚDNOSTI

- Násilného jednání je subjektivně snazší se dopustit tehdy, pokud **odpovědnost** za něj **přisoudíme někomu jinému, např. autoritě či sociálnímu tlaku druhých.**
- Iniciátorem šikanování je často žák, který se na něm fyzicky nepodílí, ale má u ostatních agresorů autoritu. Ostatním pouze říká, co mají dělat a tím přenáší odpovědnost na „vykonavatele“. Později se tento organizátor často hájí: **„Já jsem mu nic nedělal“**, zatímco „vykonavatelé“ přenášejí odpovědnost zpětně na něj a říkají: **„On mi řekl, že to mám udělat“.**

4. PŘENESENÍ ODPOVĚDNOSTI - POKRAČOVÁNÍ

- Odpovědnost je možné přenést také na skupinu, což se projevuje ve výrociích: **„V naší třídě je to normální“**.
- Svědci šikanování, na otázku proč nezasáhli, často říkají: **„Něco by měli udělat učitelé“**, přičemž sami je na ni neupozorní.
- **Někteří učitelé**, pokud mají odhalenou šikanu vyřešit, nebo vytvořit skutečná preventivní opatření, říkají:
„Za všechno může rodina“,
„My nemůžeme nic dělat, obraťte se na policii“
(ačkoli zde máme, jako pedagogičtí pracovníci, za její zabránění ze zákona č. 561/2004 Sb. jednoznačnou odpovědnost).

5. ROZPTÝLENÍ ODPOVĚDNOSTI

- Rozptýlení odpovědnosti na více lidí se dosahuje např. rozdělením agresivního činu na menší úkony, které se rozdělí mezi členy skupiny. **Jestliže jsou odpovědni všichni, pak jedinec skutečnou odpovědnost nepocítuje.**
- V případě, že se šikanování žák účastní **v rámci větší skupiny**, tak **je tím jeho morální kontrola oslabena, protože subjektivně může svou vinu rovnoměrně přenést i na ostatní účastníky.** V důsledku toho pak může spáchat činy, kterých by se individuálně nedopustil. Tento mechanismus je dobře viditelný v případě šikan, kdy se na týrání podílela skupina agresorů.

5. ROZPTÝLENÍ ODPOVĚDNOSTI - POKRAČOVÁNÍ

- Pokud pak pátráme po tom proč se takového „třídního lynče“ účastnili, tak slýcháme:
„Protože to dělali všichni“. Právě díky tomuto mechanismu a sociální konformitě se šikany často účastní i děti, které se v jiném prostředí (např. v rodině) chovají zcela nenásilně.
- Někteří **svědci šikanování proti ní nezasáhnou nebo na ní neupozorní** učitele, **jelikož** subjektivně svou morální **odpovědnost** rovnoměrně **přenesou na ostatní žáky**, kteří jsou šikanování také svědky. Díky tomuto manévru nemusí udělat nic a zároveň si mohou subjektivně zachovat svou sebeúctu.

6. PŘEHLÍŽENÍ NEBO ZKRESLOVÁNÍ DŮSLEDKŮ

- Tento mechanismus spočívá v **nevšímavosti k důsledkům** vlastního chování, kdy **člověk ignoruje, minimalizuje nebo zkresluje škodu, kterou způsobuje.**
- Amorálních činů se snadněji dopustíme pokud nejsme přímými svědky jejich účinku na oběť – významný faktor u kyberšikany.
- Pokud se tomuto pohledu nemůžeme vyhnout přímo, tak alespoň **zdeformujeme realitu ve svém vnímání.** Přistižení **agresoři** tak o oběti často říkají, že **„Přehání, nic jsme mu neudělali“**, **„Jen jsme si hráli, vůbec mu to nevadilo“.**

6. PŘEHLÍŽENÍ NEBO ZKRESLOVÁNÍ DŮSLEDKŮ - POKRAČOVÁNÍ

- U některých učitelů je tento mechanismus dobře čitelný ve zlehčujících výrociích: *„To není žádná šikana, jenom škádlení“*, *„Jsou to jenom děti“* (i když se ve skutečnosti jedná o páchání přestupků, popř. trestných činů nebo činů jinak trestných).
- Jiný učitel ZŠ: *„My jsme ve škole taky jednoho bili, je to z legrace, o nic nejde“* – sdělení zároveň naznačuje, jaké morální následky může pobyt v šikanou zasaženém kolektivu na člověka mít, přičemž proces této „socializace“ se zde na nové generaci opakoval.

7. DEHUMANIZACE

- Tímto kognitivním manévrem **jedinec ve svých očích zbavuje druhého člověka lidských kvalit** a atributů a považuje jej za zvíře, věc apod.
- **Ubližovat** jinému člověku **je pro nás snazší, pokud máme ztíženo se s obětí nějak identifikovat**. Z tohoto důvodu se útočníci snaží ve svých očích oběti nějak odlidštit.
- Naopak vnímaná podobnost s jinou osobou nám vcitování se do ní usnadňuje a v důsledku toho se pravděpodobnost, že na ní spácháme nějaké násilí snižuje.

7. DEHUMANIZACE - POKRAČOVÁNÍ

- V případě šikanování **agresoři** často **dávají obětem** dehumanizující **přezdívky** a nazývají je: **„prase“**, **„kokot“**, **„prašivej pes“** apod. Následně je pak pro ně snazší jim začít ještě více ubližovat.
- Popsaný mechanismus se také projevuje v tom, že obětí šikany se často stávají žáci, kteří se od ostatních žáků ve třídě nějak liší, např. ve vzhledu, oblečení nebo zájmech.

8. ATRIBUCE VINY

- Díky přisouzení viny protivníkovi nebo okolnostem se může člověk cítit jako nevinná oběť, která byla k násilnému činu donucena provokací.
- Přistižení agresori zpravidla svalují vinu za své násilné jednání na oběť: *„Kdyby to nebyl takový chcípák, tak bysme ho nechali“*.
- Mechanismus přisuzování viny oběti se výrazně projevuje také u svědků, kteří tvrdí, že si oběť za svou situaci může sama. Tímto tvrzením se subjektivně zbavují odpovědnosti za to jí pomoci, protože tato oběť si, v jejich očích, svou situaci přece zaslouží a oni tak pro ni nemusejí nic udělat.

8. ATRIBUCE VINY - POKRAČOVÁNÍ

- V praxi se můžeme setkat také s výmluvami agresorů jako: *„Díval se na nás a provokoval“*, *„Myslel si, že jsme blbci“* apod. V tomto případě se však jedná o projev ego-obranného mechanismu PROJEKCE, kdy agresor oběti přisuzuje vlastní agresivní impulzy, které si nechce připustit.
- Mechanismus přisuzování viny používají i **někteří učitelé**, u nichž je rozpoznatelný např. ve výrocích: *„Je divná, proto se jí to děje“*
„Může si za to sám, neumí se zařadit do kolektivu“

8. ATRIBUCE VINY - POKRAČOVÁNÍ

„Stalo se mu to proto, že se neumí bránit“
apod.

- Tyto názory jsou obzvlášť nebezpečné v situaci, kdy se okolí snaží oběť o její domnělé vině přesvědčit a „pomoci“ ji, což pro ni může mít dlouhodobé psychické následky – např. **někteří učitelé žádají „psychologické vyšetření“ pro oběť a ne pro agresory.**

→ Pokud navrhuji intervenci psychologa u oběti, vždy bych ji měl žádat i pro agresory (oběť a třídní kolektiv by jinak šikanu mohli vnímat jako „chybu“ oběti).

8. ATRIBUCE VINY - POKRAČOVÁNÍ

- **Poznatky forenzní psychologie:**
- Většina lidí má tendenci vyhýbat se kontaktům s oběťmi trestných činů, což je spojeno s **implicitní teorií, že oběť nese vinu na tom, co se jí přihodilo.**
- Tento stereotyp **má svou psychologickou funkci:**
 - Umožňuje utišit svědomí lidí kolem. Jestliže oběť může alespoň částečně za to co se jí přihodilo, **nemusí se „slušný“ člověk trápit soucitem s ní.**
 - Můžeme si **uchránit iluzi, že svět je pro nás bezpečné místo a že „špatné věci se stávají pouze špatným lidem“** (oběť se chová špatně, proto se jí to stalo – já se chovám dobře, proto mě se to stát nemůže).

SLOVO NA ZÁVĚR

Uvedenými mechanismy se někteří z nás mohou pokoušet **zbavit vědomí své odpovědnosti** za řešení šikanování ve škole.

Naší **objektivní odpovědnosti** se však **těmito mechanismy zbavit nelze.**

DOPORUČENÁ A POUŽITÁ LITERATURA

- Čermák, I. (1999). *Lidská agrese a její souvislosti*. Ždár nad Sázavou: Fakta.
- Čírtková, L. (2004). *Forenzní psychologie*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.
- Fraňová, L. (2010). Školní šikana z pohledu morální kognice: přehled vybraných poznatků. *Československá psychologie*, 2 (54), 175-185.
- Letý, P. (2009). Nepřehlížíte šikanu? Šikana ve třídě poškozuje všechny žáky. *Prevence*, roč. 6, č. 4, s. 6-7.

Děkuji za pozornost

Kontakt:

PhDr. Pavel Letý

Pedagogicko-psychologická poradna Nový Jičín

Žižkova 3, 741 01 Nový Jičín

tel.: 556 771 140

e-mail: ompa@pppnj.cz

www.pppnj.cz

